

Керимбекова Р.А.

**ЧЕТ ЭЛДИК ТИЛ ҮЙРӨНҮҮЧҮЛӨРДҮН ОРТО ЖАНА
ЖОГОРКУ КУРСТАРЫ ҮЧҮН КЫРГЫЗ ТИЛИ ОКУУ КИТЕБИНИН
ТЕКСТИНЕ КОЮЛУУЧУ ТАЛАПТАР**

Керимбекова Р.А.

**ТРЕБОВАНИЯ К ТЕКСТУ УЧЕБНИКА КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ ДЛЯ СРЕДНИХ И ВЫСШИХ КУРСОВ**

Кыргыз тилин окутуунун эффективдүүлүгү көп жагынан окуу китептеринин мазмунуна, андагы материалдардын берилишине жана жабдылышына байланыштуу болору шексиз.

Окуу китеби окутуунун мазмунун турмушка ашыруудагы жолдорду жана ыктарды аныктайт, ал эми окуу-методикалык комплекстин башка компоненттери окуу китеби менен тыгыз байланышта жана карым-катышта болуп, бардыгы биригип окуу процессин уюштуруунун жана окуу материалын берүүнүн лингводидактикалык принциптерине баш ийүүгө тийиш.

Окуу куралдарын иштеп чыгууга кандайдыр бир тиешеси барлардын баары – автордук коллективдердин жетекчилери, окуу куралдарын даярдоо процессин башкаруучулар, авторлор, атайын редакторлор жана рецензенттер, эксперттер, эксперимент жүргүзүүчүлөр, окуу-методикалык кеңештер жана баа берүү комиссияларынын мүчөлөрү, басмалардын редакторлору ж.б. бул илимге катышууга тийиш.

Окуу китебинин мазмунуна карата негизги талаптар тил үйрөтүүнүн өнүгүшүнүн конкреттүү этабынын окуу процессинин өзгөчөлүктөрүн чагылдырууга тийиш. Ошондуктан анын сапатынын негизги көрсөткүчү - окуу программасына ылайык келгендиги. Бул көз караштан алганда окуу китебинин сапатын аныктоодо негизги көңүл төмөнкү талаптарга бурулат:

– программада туондурулган предметке окутуп үйрөтүлүүчү материалдардын окуу китебинде так берилиши;

– программда белгиленген предметтин тарбия берүүчү мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу;

– окуу китебинде билимдин практика менен болгон байланышын көрсөтүүчү материалдардын болушу;

– программада көрсөтүлгөн материалдын окуу китебинде толук камтылышы;

– окуу материалынын ыраттуулугунун окуу китебинде сакталышы;

– көлөмгө карата коюлган белгилүү бир талаптардын сакталышы;

– окуу китебинин мазмунунун программада билимдерге, билгичтиктерге, көндүмдөргө карата коюлган талаптар түрүндө белгиленген натыйжаларга жетишүүгө багытталгандыгы;

– окуу материалынын мазмунунун билим берүүнүн мазмунун тандап алуу принциптерине (илимийлик, жетиштүүлүк, улуттук, чөлкөмдүк

өзгөчөлүктөрдү, предметтер аралык байланыштарды эске алуу) ылайык келиши.

Кыргыз тилин чет тил катары үйрөтүү окуу китебинин орто курсунда чөлкөмдүк, кыргыз эли, каада-салты, майрамдары, адабияты, спорту б.а. Кыргызстанды жана кыргыз элин тааныткан темалар камтылышы абзел.

Кыргыз тилин орто курстарда үйрөтүү үчүн жазылган китебиндеги текстин карап көрөлү. Бул текст кыргыз тили окуу китебиндеги «Коом жана жаштар» деген темага байланыштуу.

Коом жана үйбүлө

Үйбүлөнүн коомго тийгизген таасири эң эле чоң. Коомдун өнүгүп - өсүшү да үйбүлөдөн алган таалим-тарбиядан башталат эмеспи. Кандай гана адам болбосун, ата-энени урматтоо бул адамгерчиликтен. Пайгамбарыбыздан бир жолу анын сахабаларынын бири: «Мен кимге жакшылык кылуум керек?» - деп сураган. Пайгамбарыбыз ага: «Энеңе» - деген. «Андан кийинчи?»- деген суроолоруна да ушинтип үч жолу кайталап, төртүнчүсүндө гана: «Анан атаңа»- деген жоопту айткан. Пайгамбарыбыз: «Ата-энең - сенин жаннат дарбазаң, кааласаң аны тургуз, кааласаң бузуп сал» жана «Жаннаттын ачкычы - энеңдин таманында»- деген. Ушул сыяктуу аяттар бизге ата-энени карабай коюу кандай чоң күнөө адамгерчиликке жатпаган иштерден экенин көргөзүп турат. Бирок, бапестеп өстүрүп, канчалаган уйкусуз түндөрдү өткөрүп, багып, чоң үмүттөрдү койгон ата-энеси картайганда, өзүнөн - өзү чоңоюп, илимдүү, билимдүү болуп калганын аларды карабай, таштап кеткен баланын баасы канча?! Анын ыйманы, акылы канча?! Жаш, күчү толгон кезинде ойноп, жыргап, келечегин ойлобогон адамдар картайганда, кандай акыбалда болушат?! Албетте, кимде - ким ата-энесине жаштыгында кандай мамиле жасаса, карыганда ошондой мамилени өз балдарынан көрөт.

Аялынын сөзүнүн чыкпаган бир жоош адам: «Энең эртели-кеч тамак жей берет, эч тойбойт, жогот муну бул жерден», - деген аялынын сөзүнө моюн сунуп, картайып калган энесин алыс бир тоого алып барып таштайт. Кетээринде, өзүн актоо үчүн бир нерселерди айтайын дейт. Бир убакта энесинин бир нерсени чайнап жатканын көрүп, баягы аялынын айткан сөздөрүн эстейт да, чын эле энем тойбойт экен деп ойлойт. Ачуусу келип, «Ой эне, эмнени эле чайнап жүрөсүң эч тынбастан?», - дейт. Энеси: «Кечирип кой балам, бир жумадан бери оозума эч нерсе алганым жок, азыр болсо тилимди соруп

отурам»- деген экен. Ошондо гана ал жигит энесине такыр карабай, аялын эле угуп жүргөнүн сезген экен.

Дагы бир эрки жок киши аялы кулагын жей бергенден кийин, атасын капка салып, алыс тоого алып жөнөйт. Анан атасына: «Кечирип кой, ата, жагдай ушундай болуп калды, сизди үйдөгүлөр жактырбай жатышат, мен болсо балдарымды кантип таштайм»-дейт. Атасы анын жагдайын түшүнүп, «Эч нерсе эмес балам, бара кой, бул капты ала кет» - деп капты сунат. Баласы: «Ой жарыктык, мунун кереги эмне?» дейт. Атасы: «Ээ уулум, сен картайып, балдарына керегин жок болуп калганында, ушул кап менен сени ушул жакка жеткизишет,»- деген экен. Ошондо гана ал киши өзүнүн катасын түшүнүптүр.

Демек, ата-энени урматтаганың – өзүңдү урматтаганың.

Аталган текст темасы менен байланышта болуп көлөмү жагынан орто курстун деңгээлине ылайыктуу келип, жаштарга таалим-тарбия бере турган маалыматы камтылган.

Ал эми жогорку курстарда тил үйрөнүүчүнүн тандап алган кесибине, маселен, эл аралык байланыштар, экономика, тарых, математика ж.б. байланыштуу темалар камтылышы керек.

Окуу китебинде материалдарды баяндоонун илимий деңгээлине; автордун материалды окутуунун баскычтарына жана тил үйрөнүүчүлөрдүн жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык баяндоосуна; параграф үчүн материалды иш жүзүндөгү материалды сапаттуу тандап алуусуна, анын тактыгына жана сан жагынан жетиштүүлүгүнө; дидактикалык талаптарга ылайыктуулугуна (тексттин, методикалык жана багыт берүүчү аппараттын, иллюстрациянын); бир группа үчүн белгилүү бир предмет боюнча окуу китебинин ошол эле группа үчүн башка окуу китептери менен горизонталь боюнча орто жана жогорку курстар үчүн аталышы бирдей окуу китептери менен вертикаль боюнча байланышына; методикалык аппаратты түзүүгө; сүйлөмдөрдү түзүүнүн адабий сапатына, лексикалык сапатына, баяндоо стилине ж.б. баа берилет.

Биздин окуу китептерибиздин жана окуу куралдарыбыздын жөнөкөйлүгү көбүнчө аны иштеп чыгуучулардын жана эксперттердин окуу китебине карата дидактикалык талаптарды жетишсиз билгендиги, ал талаптарды жетекчиликке албагандыгы, аларды ишке ашыра билбегендиги менен түшүндүрүлөт. Ошондуктан окуу китебинин спецификалык өзгөчөлүктөрүн окутуп-үйрөтүүнүн процессине карата алардын тике мамилесиндеги адабияттын өзгөчө түрү катары кароо өтө маанилүү.

Окуу китеби башка басылмалардан төмөнкүлөрү менен айырмаланат.

- 1) спецификалык функциялары;
- 2) мазмуну;
- 3) текстке карата спецификалык талаптары;
- 4) өзгөчө структурасы.

Ар бир өзгөчөлүккө токтоло кетели.

Окуу китебинин функциясы биз мурда айткандай окуу китеби окуу-методикалык куралдардын жана предметтин мазмунун системалаштыруунун комплексин координациялоонун функциясын аткрат.

Окуу китебинин координациялык функциясы ал өзөк болуп саналуу менен өзүнүн айланасына башка окуу куралдарын топтогондугунан көрүнөт. Башкача айтканда калган окуу куралдарынын баары окуу китебинде берилген программалык максаттарды ишке ашыруу үчүн кызмат кылат. Окуу китебинин бул функциясы окутуучу тарабынан окуп-үйрөтүүдө жеке мамилени пайдалануу, тил үйрөнүүчүлөргө информациялык агымда багыт берүү жана алган билимдерди тереңдетүү менен ал билимдерди практикада пайдалануу билүүнүн билгичтиктерин калыптандыруу үчүн арналган.

Системалоочу функция предметтин мазмунун түзгөн маалыматты баяндоонун так ырааттуулугун камсыз кылат. Окуу китебинин өзү тил үйрөнүүчүлөрдү анык билимдер жана курчап турган дүйнө жөнүндө бүтүн элестетүү аркылуу илимий тутумдаштыруунун ыкмалары менен методдоруна окутуп-үйрөтүүгө тийиш.

Жогорудагы айтылгандардан сырткары окуу китеби төмөнкү дидактикалык функцияларды ишке ашырат:

– окутуп-үйрөтүүнүн процессиндеги өздөштүрүлүүчү маалыматтын жана тил үйрөнүүчүлөрдүн окуу ишинин түрлөрүнүн милдеттүү көлөмүн аныктоодон турган маалыматтык функция. Бул функция окуу процессинде билим берүүнүн эффективдүүлүгүнө жетишүү үчүн арналган. Бул функциянын жардамы менен тил үйрөнүүчүлөрдүн өнүктүрүүдө оң өзгөрүүлөр үчүн негиз түптөлөт;

– дидактикалык принциптер менен жоболордун (тил үйрөнүүчүлөрдүн мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен) негизинде окуу материалдарында берилген илимий-теориялык, дүйнөгө көз караштык, техникалык-технологиялык билимдер менен көркөм баалуулуктарды системалаштырууга арналган трансформациялык функция. Мунун аркасында таанып-билүү ишинин эвристикалык жана чыгармачылык түрлөрү айкалыштырылат жана тил үйрөнүүчүлөрдүн активдүүлүгү кыйла жогорулайт;

– тил үйрөнүүчүлөрдө өз алдынча билим алууга карата мотивацияны, билимдерди такай толуктоону калыптандырууга багытталган өз алдынча билим алуучулук функция;

– тил үйрөнүүчүлөр ар кандай булактардан, иштин ар кандай түрлөрүнөн алган билимдерди бөлүп жарбай өздөштүрүүгө жардам берүүчү интеграциялык функция;

– ар тараптуу өнүккөн инсандын негизги сапаттарын активдүү калыптандырууга багыт алган өнүктүрүүчү жана тарбия берүүчү функция.

Албетте, бул талаптар гана. Ал эми алардын баарын окуу китебинде ишке ашырууда жана зарыл нормада берүү маселеси турат. Бул талаптарды аткарбоо окуу процессин кыйындатат жана тил үйрөнүүчүлөргө ашыкча жүк жүктөйт.

Окуу китебинин структурасына карата төмөндөгүдөй негизги талаптар коюлат: окуу китебинин структурасы программанын мазмунун (материалын) бөлүмдөр, главалар, темалар, параграфтар боюнча дидактикалык талаптарга (текст, методикалык аппарат, багыт берүүчү аппарат, иллюстрациялар ж.б.) ылайык бөлүштүрүү дегендик.

Алардын баары бүткөн айрым структуралар катары өз ара байланыштуу болууга жана материалдын мүнөзү боюнча кайталоо принцибинде түзүлүүгө тийиш. Ал ички бөлүмдөрдүн ар биринин өзүнүн белгиси болууга тийиш, б.а. бөлүктөр бир шрифт, параграфтар башкача шрифт менен басылат. Мунун баары билимдерди сапаттуу, терең жана бекем өздөштүрүүгө кызмат кылып, окуу китебин оңой жана натыйжалуу пайдаланууга жардам берет, башкача айтканда, окуу китебинин структуралык логикасы анын мазмунун даана бөлүп көрсөтүп турууга тийиш.

Окуу китебинин структурасы белгиленип жаткан кезде негиз катары төмөнкү талаптар кабыл алынат:

- окуу китебинде программалык материалдын ырааттуу жайгаштырылышы;

- түшүнүктөрдү жана мыйзамдарды баяндоонун азыркы кездеги илимий билимдерге ылайык келүүсү (ар кандай деңгээлдерде аларды жөнөкөйлөштүрүү жана окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ыңгайлаштыруу (адаптация);

- предметтин ички жана предметтер аралык байланыштарды ишке ашыруу;

- материалды бөлүмдөр, главалар, темалар боюнча бөлүштүрүү, ар бир бөлүм үйрөнүүнүн белгилүү бир объекти жана предметти өздөштүрүүнүн белгилүү бир тепкичи катары каралууга тийиш; главанын мазмунунун илимдин тарыхы жана практика менен байланыштыруунун мүмкүнчүлүгүн эске алуу керек; материалдын өз ара логикалык байланышынын болушу, теориянын башка бөлүмдөр менен структуралык байланышын жана тыянактардын далилдүүлүгүн эске алуу зарыл;

- баяндоонун окуучулар үчүн жеткилик-түүлүгүн камсыз кылуу;

мокуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүн жана интеллектуалдык мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу; түшүнүктөр менен тыянактардын киргизилишинин белгилүү бир ырааттуулугун жана алардын ар бир сабактагы санынын алгылыктуулугун сактоо. Тил үйрөнүүчүлөр бир күндө 2-20 чейин сөздү өздөштүрө алат деп эсептелет, эгерде тексттин сөздүк составынын 4% ашыгын жаңы сөздөр түзсө, текстти түшүнүү кыйындайт. Бир сабакка ылайык келген ар бир параграфта 10-20- пикир болууга, сүйлөмдөрдүн узундугу нормадан ашпоого тийиш. Миалы, 10-класста сүйлөмдөрдүн алгылыктуу узундугу 15-17 сөздөн турат. Анткени кыргыз тилинде көпчүлүк учурда ээ сүйлөмдүн башында, ал эми баяндооч аягында турары белгилүү. Түшүнүүнү кыйындатпоо үчүн сүйлөмдү көп сөздүүлүктөн арылтуу зарыл.

Башка улуттар үчүн кыргыз тили окутуу китебинин функциясы катары программанын талаптарын жана мазмунун ишке ашыруу, тилди үйрөнүүчүлөрдүн окууга, кыргыз тилине болгон кызыгууларын стимулдаштыруу, алардын таанып билүү ишмердүүлүктөрүн активдештирүү, китеп менен иштөөгө үйрөтүү, ошондой эле билим, таалим-тарбия берүүнүн комплекстүү милдеттерин практикалык ишке ашыруу эсептелет.

Окуу китептеринин мазмунун жана окуу

материалдарынын методикалык жактан берилишин аныктоодо жетекчиликке алынуучу принцип окутуунун коммуникативдик багытталгандык принциби болуусу зарыл.

Кыргыз тили окуу китептери негизги үч компонентти:

- а) методикалык аппараты бар тил материалдарын;

- б) методикалык аппараты бар мазмундук-тексттик материалдарды (тема, кырдаал, тексттер);

- в) методикалык аппараты бар көрсөтмө-иллюстративдик материалдарды камтуусу зарыл.

Окуу китебинин негизги үч компонентинин бири болгон мазмундук-тексттик материалдарга токтололу.

Тилдин ар кандай деүгээлдеринин бирдиктери менен бирге окутуунун мазмунунун ажырагыс компоненти болуп текст саналат.

Окуу-текстти сезүү органдары аркылуу (көрүү, угуу) кабыл алуу менен анын үстүндө анализ жасоону шарттаган акыл иши болуп эсептелет.

Окуп түшүнүү иши тексттеги ойду түшүнүү, андагы маанилерди ажыратуу менен бирге андагы баяндалган маалыматты анализдөө сыяктуу физиологиялык, руханий жана акыл иштеринин биримдигинен турган иш-аракет. Көрүү, эске тутуу, окуу жана анализ жасоо окуп түшүнүү ишинин ишке ашышында маанилүү роль ойнойт.

Ар бир окуу тексти тилдин натыйжасы. Ал эми сөздөр тилдин курулуш элементтери болуп саналат. Окулган бир тексттин мааниси тил менен ой жүгүртүүнүн байланышы аркылуу түшүнүлөт. Окуу текстинин бир мазмуну болбосо, анда окуу ишинин кажети жок. Окуу тексттери студенттердин адам катары калыптанышына да таасир берет. Өзгөчө адабий тексттер адамдардын аң-сезими менен ой жүгүртүүсүнө күчтүү таасир тийгизет. Тексттер аркылуу сөз байлыгын өстүрүү макал-лакаптар, туруктуу сөз айкаштары, терминдер, чет тилден кирген сөздөрдүн туура жазылышы да өздөштүрүлөт.

Текст бул кыргыз тили боюнча окуу китебинин структурасынын негизги компоненти. Себеби дал ошол окуу китептеринде окутуунун коммуникативдик, билим берүүчүлүк, өз алдынча иштөөгө жетишүү максаттары комплекстүү турмушка ашырылат.

Кыргыз тилин үйрөтүүдө окуучулардын алдына коюлуучу маанилүү максаттар төмөндөгүлөр:

- окуу жөндөмүн калыптандыруу жана аны адатка айландыруу;

- окуган текстти түшүнүү жана аны анализдеп, маанисин кыскача айтып бере алууга жетишүү;

Тексти окуу процессинде жөн гана жазылган тамгаларды үн чыгарып же ичинен көз жүгүртүп окуп коюу эмес, анын жүрүшүндө түшүнүү, ой-жүгүртүү, божомолдоо жыйынтык чыгаруу сыяктуу иш-аракеттер да аткарылат.

Окуп түшүнүү ишинин башкы максаты түшүнүүнү ишке ашыруу болгондугуна байланыштуу канчалык даражада сөз байлыгы бар экенин жана грамматикалык эрежелерди билгендигин көрсөтөт.

Чет тилин үйрөтүүдөгү төрт негизги жөндөмдүн (окуу, угуу, сүйлөө, жазуу) ичинен окуп түшүнүүнүн да өзүнө тиешелүү орду бар. Биринчи кезекте чет тилинде сүйлөй билүү эң маанилүү. Бирок, чет тилин чындап өздөштүрүү окуу жөндөмүнүн өнүгүшүнө көз каранды болот. Анткени гезит, журнал, китептер билим жана маданияттын кенчи болуп эсептелет. Бир улуттун, өлкөнүн маданиятын үйрөнүү, илимий багытта изилдөө жүргүзүү үчүн окуу жөндөмүн өнүктүрүүдөн башка жол жок. Айрыкча тилдеги орундуу, курч, таамай айтылган сүйлөм түрлөрүн окуу тексттеринен кездештирүүгө болот. Оозеки кепте окуу жана жазууга караганда түшүндүрүү бир топ ылдам болот. Ошондуктан киши көбүнчө ойлоонууга мүмкүнчүлүк тапканча эле сүйлөөгө аргасыз болот. Тескерисинче, адабий жана илимий чыгармаларды узак убакыт ойлонуп жазууга мүмкүнчүлүк бар. Демек, окуп жатып, тилдин бардык өзгөчөлүктөрүн көрүүгө жана түшүнүүгө болот.

Окуу тексти тил үйрөнүүчүлөрдүн (студенттердин) билим деңгээлине жана окуу максатына ылайык тандалышы керек. Айрыкча газета, журнал жана китептерден алынган тексттер ал тилдин билим жана маданият жагынан бир бүтүн катары үйрөтүлүшүн камсыз кылгыдай мүнөздө болушу керек.

Окуу тили иретке салынган бир бүтүндүн катары түшүнүү үчүн абдан маанилүү. Сөздөр сүйлөм, сүйлөмдөр текст ичинде мааниге ээ болорун унутпоо керек.

Комплекстүү окуу китептери тилди үйрөнүүчүлөрдүн кебин өстүрүүнүн гана каражаты болбостон, ошол эле учурда аларга эстетикалык тарбия берүүгө да кызмат кылган кыргыз адабиятынын чыгармаларынан алынган көркөм тексттерди көп камтышы керек. Окуунун жогорудагыдай өзгөчөлүктөрүнөн улам текстти окуу жөндөмүн өнүктүрүүгө өзгөчө маани берилет.

Тил үйрөтүүнүн түрлөрүнүн ичинде каралып жаткан окуу менен угуп түшүнүү жөндөмүн өнүктүрүүгө багытталган иштер, бир тилди бардык тараптан үйрөнүү үчүн айтылганды, баяндалганды жана жазылгандарды түшүнүү менен гана чектелбестен ал темалардын алкагында баяндап берүүгө да жетишүү керек.

Адабияттар:

1. Актуальные проблемы и перспективы развития обучения русского языка как иностранному. Сборник научных работ, Киев: КИИГА, 1988.
2. Аксан Д. Лингвистиканын негизги маселелери. Her Yonuyle Dil. Ana Cizgileriyle Dilbilim TDK Ankara, 1977.
3. Аксан Д. Анлам билим темалары жана түрк тилинин семантикасы. Анкара 1999. Енгин басмаканасы.
4. Артемов В. А. Психология обучения иностранному языку, Москва, «Просвещение», 1969.
5. Беляев В. В. «Очерки по психологии обучения иностранным языкам». -М., «Просвещение», 1965.
6. Бим И. Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. -М., 1977.
7. Вардар Б. Тил илиминин негизги түшүнүктөрү жана принциптери. Түрк дил куруму. Анкара, 1982.
8. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова. -М., «Просвещение», 1980.
9. Выготский А. С., Мышления и речь, Избр. Сос., 4. том, М., «Педагогика» 1982.
10. Вятютнев М. Н. Теория учебника русского языка как иностранного (методические основы) М.: Рус.яз., 1984.
11. Гальперин П.Я. «К психологию формирования речи на иностранном языке» -М. 1971.
12. Гриневский И. М., Гришевская С. Е., От учебника – к творческому замыслу урока, М., «Просвещение», 1990.
13. Добаев К., Кыргыз тилин өзгө тил катары окутуунун усулу. Каракол, 1992.